

ЗЛАТНЕ „САНДАЛЕ“ ИЗ ТРЕБЕНИШТА И ЊИХОВО СИМБОЛИЧНО ЗНАЧЕЊЕ

Некропола из Требеништа обилује не само археолошким материјалом, него и проблемима, који чекају своје објашњење. Тако једна група сличних објеката из Требеништа није досад привлачила пажњу археолога, иако би објашњење њихове улоге много допринело познавању религије протоисториских становника наше земље, нарочито Илира, у чијој се области налази и некропола у Требеништу¹⁾.

Богдан Филов је први, публикујући материјал с ископавања у Требеништу, споменуо и један објекат из VII гроба од позлаћеног сребрног лима, који је назвао „Schmuckplättchen“²⁾. D-г Васић је тај предмет објаснио као frontale или апрух³⁾, и на основу њега, помоћу осталих објеката, створио је своју тезу о коњичким гробовима⁴⁾. Међутим, судећи по самом облику предмета, по осовини, која га не дели на две симетричне половине, какав би био случај да се ради о frontale или о апрух-у, сматрам да је и тај објекат једна сандала, какве су налажене и у осталим гробовима приликом доцнијих ископавања. Нарочито је занимљив ред округлих испупчења на самој ивици тј. рубу сандале⁵⁾, који потичу од ексера или, боље речено, који имитирају главице ексера, којима је ова оплата била причвршћена за дрвени ђон (πέδρα, κάττιρα) саме сандале⁶⁾. Према томе, сасвим је неправилно називати те плочице сандалама, јер су оне уствари само оплата њихова.

Остале сандале од златног лима су нађене приликом ископавања Н. Вулића⁷⁾, и то један пар потиче из VIII

1) О религији протоисториских становника наших области има релативно мало података код античких писаца. Упореди последњи чланак Д. Рендић-Миочевића, у Гласнику Земаљског Музеја у Сарајеву 1955; Р. Марић, *Антички култови у нашој земљи*, Београд 1933.

2) *Die archaische Nekropole von Trebenishte am Ochrida-See*, 1927, страна 24, Abb. 23 у тексту, Taf. IV, 2.

3) Српски књижевни гласник, 1928, страна 12.

4) Ibid.

5) Filow, Op. cit., Abb. 23.

6) *Dictionnaire des antiquités*, s. v. *solea*, 1387 и даље.

7) Споменик LXXVI, 1933: Вулић, *Нови гробови код Требеништа*, страна 1 и даље; *Revue archéologique* 1934 I, p. 26; *La nécropole ar-*

гроба⁸), други из Х⁹), и једна појединачна је из XII гроба¹⁰). Ни један ни други аутор се не задржава на објашњењу објеката, иако је тачна констатација Филова, да сви објекти од златног лима нису могли бити у профаној употреби, него само у сепулкралној¹¹).

У новије време је Ј. Корощец, говорећи о Требеништу и његовим проблемима, навео и златне сандале и рукавице¹²). Што се тиче сандала, он им сасвим одриче симболични карактер, иако каже да су га рукавице можда и имале¹³).

Каталог предмета из Требеништа у Народној Музеју у Београду није још изишао, тако да ми је непознато гледиште његова аутора, иако из усменог саопштења колеге Поповића видим да и он не објашњава улогу „сандала“.

Важно је уочити неколико чињеница, које ће помоћи правилнијем решењу улоге и значења „сандала“. То је, пре свега, златни или позлаћени сребрни лим, који, како је већ речено, није могао бити у свакодневной употреби. Сам орнамент је на већини објеката вегетабилан, и састоји се од палмета и розета, а само је у једном случају, на примерцима из VIII гроба, занимљивији¹⁴). Ту се он састоји од горгонејона и двеју сфинги, хералдично постављених, а све три фигуре се налазе у једном потковичастом простору, оивиченом меандром. Изнад сфинги се с једне и с друге стране налази по једна птица. Тај распоред се три пута понавља, иако величина потковице варира. Довољно је познато хтонско-апотропејско значење горгонејона, употреба сфинге као некрофилакс, и значење птице као *Seelenvogel*, те није потребно о томе опширније говорити¹⁵). Што се тиче потковичастог простора у коме се налазе фигуралне претставе, мислим да он означава стилизовану пећину, тј. улаз у њу; узгред напомињем да је и улаз у подземни свет замишљен у некој пећини или отвору¹⁶). Друго је питање,

chaîque de Trébénichte; Jahrbuch des DAI, A. A. 1933, Sp. 459 и даље: Vulić, *Neue Gräber bei Trebenische*.

⁸) Jahrbuch, A. A. 1930, 3—4, Abb. 7.

⁹) Споменик LXXVI, 1933, страна 9, слика 3.

¹⁰) *Ibid.*, страна 10, слика 5.

¹¹) *Op. cit.*, страна 26.

¹²) Гласник Земаљског Музеја у Сарајеву 1953, страна 91 и даље, Корощец, *Неколико питања око некрополе у Требеништу*.

¹³) *Ibid.*, страна 95.

¹⁴) *Archäologischer Anzeiger* 1930, 3—4, Sp. 279, слика 7. Занимљиво је да се исти орнамент понавља и на рукавицама. *Ibid.*, слика 8.

¹⁵) У последње време је Ј. Н. Croon (*Journal of Hellenic Studies* LXXV, 1955, страна 9 и даље: *The Mask of the Underworld Daemon — Some Remarks on the Perseus-Gorgon Story*) писао о Горгонејону, и истакао његову везу с топлим изворима, поред већ познатог апотропејског значења.

¹⁶) Упореди претставе на хеленским вазама, које се тичу анодоса Коре или Семеле; тај облик се употребљава и за неке во-

да ли смемо такво значење приписати декору на „сандали“, када се ова налази у једној варварској, вероватно илирској некрополи, каква је ова у Требеништу¹⁷). Међутим, аналогичне и паралелне области магије и религије, из разних временских периода и области, ма да не истоветне, могу довести до приближно тачног објашњења, утолико пре, што сви народи на одређеном ступњу развитка имају и заједничке црте у религији и обичајима.

По веровањима многих народа различитог порекла, поједини делови људског тела имају нарочите функције. Тако је нога сматрана за седиште моћи и животне снаге, и то не само она него и њени делови, па и сама обућа, јер је у додиру са њом¹⁸). Отуда ципела игра велику улогу у многим народним обичајима као апотропајон, при свадби итд., али се овом приликом нећу задржати на томе, него ћу споменути само оне народне обичаје који су у вези са ципелом у култу покојника¹⁹).

Исто тако се на овом месту нећу упуштати у објашњења најстаријих претстава стопала, које се јављају у палеолиту, затим на француским долменима, лигурским и скандинавским цртежима на стени²⁰), јер нису у директној вези са „сандалама“ из Требеништа.

Посебан облик врло распрострањеног веровања је створио и тзв. Totenschuhe, тј. ципеле, које се дају покојнику. То је веровање било распрострањено код разних народа, и састојало се у томе да се доњи свет замишљао одвојен од горњег реком, преко које се не прелази чамцем, јер се

тивне стеле (види облик стеле са претставом два Пана. — J. E. Harrison, *Prolegomena to the Greek Religion*, fig. 73). Упореди такође и мишљење L. Radetmacher-а о значењу мита о отмици Аполоновог стада од стране малог Хермеса (*Das Jenseits im Mythos der Hellenen*).

¹⁷) О етничким носiocима културе у некрополи из Требеништа владала су најразличитија мишљења. У последње време се с више основе мисли да је реч о неком илирском племену, вероватно Дасарета (упор. М. Гарашанин, *Налаз првог гвозденог доба у Мраморцу и проблем Илира у Србији*, Музеји 2, 1949, страна 126 и даље).

¹⁸) *Handbuch des deutschen Aberglaubens*, s. v. Fuß.

¹⁹) Упор. улогу ципеле при свадби, у модерним обичајима, и у античкој Хелади (Samter, *Geburt, Hochzeit und Tod*, 1911, Taf. II, fig. 1—3), као и код нас (Чајкановић, *Студије из религије и фолклора*, 1924, страна 97 и даље; Обућа припада хтонским божанствима као нешто нечисто, јер је са мртве животиње, као и вуна (упор. одличну студију Чајкановића, *Вуна и лан у наведеном делу*). Ципела у нашем народном животу игра велику улогу, и било би занимљиво покупити све податке о њој.

²⁰) Стопала су различито тумачена, али француски научници највише их објашњавају као теофанију. Ако се пак ради о долменима, мора се у сваком случају узети у обзир и религиозно-симболични карактер. Искључено је тумачење G. Wilcke-а (*Reallexicon der Vorgeschichte*, s. v. Fuß, и s. v. Fußsohlendarstellung), да се ради о *ex-voto*, као на пр. извођење неког ходочашћа!

до „Оног света“ може доћи и другим, сувоземним путем. За тај пут су покојнику потребне ципеле, које му се облаче, или му се стављају у гроб као дар. Најстарији помен тога веровања се налази код Египћана, где је у тзв. Књизи о два пута (*Livre des deux chemins*) нацртана мапа подземног света, и где се јасно виде два пута, један сувоземни, а други преко воде²¹). Овај други, водени пут је био, судећи по опште познатом веровању, као и по археолошким остацима, више омиљен²²).

Таквих ципела, тј. сандала, има у Египту већ у XVI веку старе ере²³). Иако су сандале у старом Египту биле знак луксуза, јер се у свакодневном животу нису готово ни носиле, кад се у књигама мртвих говори о спремању покојника за сахрањивање, изричито се помиње да је био обувен у беле кожне сандале²⁴). Археолошки материјал потврђује то веровање, јер су и у најстаријим египатским гробовима налажене сандале²⁵).

Постојање тога веровања у Хелади у доба геометриског стила доказује налаз једног пара дубоких ципела, од печене земље, из Атине, као и неколико пари минијатурних ципела из архајског периода у музеју у Коринту. У хеленским саркофазима IV века у Египту се поред лешева налазе један до два пара ципела²⁶), а из истог доба у јужној Русији су налажене у гробовима чизме, које су имале исту улогу као и ципеле и сандале у гробу²⁷).

Занимљиво је мишљење L. Radermacher-a²⁸) о постанку тако многобројних и очигледно супротних схватања о оном свету код Хелена. Он мисли да је веровање у онај свет који се налази у мору или на неком острву, карактеристично за становнике морских обала, као и за дохеленско становништво Крита и Хеладе; насупротив томе, становници копна су онај свет замишљали било негде на земљи, било испод земље. Тек мешањем племена је дошло и до мешања различитих обичаја, који на крају истовремено постоје и трају²⁹).

21) J. Vandier, *La religion égyptienne*, 1949, coll. „*Mana*“, p. 91—92.

22) Упор. и барке налажене у египатским гробовима.

23) *Reallexicon der Vorgeschichte*, s. v. *Totenschuhe*.

24) W. Budge, *Osiris and the Egyptian Resurrection*, 1911, II, p. 176

и даље.

25) J. Vandier, *Manuel d'archéologie égyptienne*, I, 2, 1952, стр. 798.

26) Watzinger, *Griechische Holzarkophage*.

27) Цитирано по Samter, op. cit.

28) *Das Jenseits im Mythos der Hellenen*, 1903, страна 85 и даље.

У млађим песмама Одисеје, Одисеј долази у подземни свет чамцем, док сени убијених просилаца доводи Хермес сувоземним путем. И у Аристофановим *Жабама* постоје два пута у Хад, водени, којим мора Дионис да се превезе чамцем, и сувоземни, којим иде Ксантијас око лимне.

29) Radermacher, op. cit.

За средњу и западну Европу не могу више важити археолошки докази које је навео G. Wilcke³⁰), из доба сеобе народа, јер је недавно Н. Vetters³¹), позивајући се на друге писце, утврдио да се не ради о ципелама за покојника, него о стилизованој глави неке птице грабљивице. Утолико има више доказа у модерним обичајима у Немачкој, Енглеској, Данској³²). Höfler је покушао да код Германа установи редовно приношење ципела као жртве мртвима на гроб, али то није сигурно³³). Међутим, колачи у облику ципела, који се на дан св. Хедвиге (17. Х.) доносе у Шлезизи на „гроб“ светице, нису ништа друго до замена правих ципела³⁴).

И наш народ је замишљао онај други свет, на разним местима; час је иза мора³⁵), што је најчешћи случај, или је на земљи, или испод земље, а улаз у њега је нека јама, или бунар, или пукотина у земљи³⁶). Покојнику се и код нас дају ципеле, да би отишао на онај свет сувоземним путем. Те ципеле се обично купују на вашару, и лошијег су квалитета, а често су, из економских разлога, прављене и од хартије³⁷).

Врло често ципеле могу бити и од неподеривог материјала, или од метала, најчешће од гвожђа³⁸); али истовремено се оне праве и од пролазног материјала, што је вероватно и узрок, да се очувао само релативно мали број ципела. Праве се и имитације од печене земље, а и минијатурне ципеле служе истој сврси. Како је то већ Dechelette приметио³⁹), и амулети или привесци у облику ноге из гвозденог доба, из Италије, Тирола, Чешке, Кавказа, имају нечег заједничког са веровањем о ципелама, које су потребне за пут на онај свет, иако је у овим случајевима ипак јаснија апотропејска функција ноге.

Немогуће је не осврнути се овом приликом на једну врсту пластичних ваза у облику ноге, тј. ципеле. Оне су налажене на хронолошки различитим местима у Европи и

³⁰) *Reallexicon der Vorgeschichte*, s. v. *Totenschuhe*.

³¹) *Jahreshefte des OAI*, 1948, страна 182 и даље.

³²) Samter, op. cit.; *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, 1935/36, s. v. *Schuh*, Spalte 1292 и даље.

³³) Samter, op. cit.

³⁴) *Ibid.*

³⁵) Упор. Чајкановићеву студију, *Пушћање воде о Великом четвршку у Студијама из религије и фолклора*, страна 56 и даље.

³⁶) Упор. Доњи свеш у јами (*Студије из религије и фолклора*, страна 185 и даље). И код Хелена су јаме и пукотине улази у Подземни свет. Упор. разне митове о Хераклу; његову вођу преко Океана у барки Сунчевој, борбу са Героном и отмицу његова стада итд.

³⁷) Чајкановић, *О српском врховном богу*, 1941, страна 140.

³⁸) *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, s. v. *Schuh*.

³⁹) *Manuel d'archéologie préhistorique*, III, 3, страна 1804 и даље.

Азији⁴⁰), али су најмногобројније у раном гвозденом добу у средњој Италији⁴¹), као и у комплексу тзв. Лужичке културе⁴²). Тај последњи податак је нарочито интересантан, јер је с њиме у вези и пластична ваза у облику ноге, тј. ципеле из Винче. Ова ваза је нађена на ∇ 0,8 м, те по својој стратиграфији одговара „панонској“ керамици⁴³); њој је сродна пластична ваза у облику ципеле-чизме, са Бубња, која јој и временски одговара⁴⁴). Носиоци Лужичке културе су Илири, а у последње време постоји мишљење да су они и етнички носиоци панонске керамике, и културе с њом повезане⁴⁵). Та је хипотеза утолико занимљивија, јер је и Требениште у области Илира, па се може повући и извесна паралела између области и локалитета Требениште—Бубањ—Винча (најмлађи слојеви)—Лужице, не само по археолошком материјалу, но и по етничком елементу и религиозним манифестацијама.

Пластичне вазе су настале због економских разлога⁴⁶), који је одредио спајање фигуре и реципијента. М. Максимова сасвим оправдано закључује да пластичне вазе у облику ноге или ципеле, а које су налажене у гробовима, имају симболичан смисао, јер треба да покојнику олакшају пут на онај свет⁴⁷).

На крају излагања намеће се закључак да објашњење, које долази у обзир за решавање симболичног значења и улоге златних „сандала“ из Требеништа, може да буде само сепулкрално, као ципеле одређене за покојника, које треба да га штите и да му помогну да дође до оног света. Мада су те ципеле из економских разлога, нарочито код сиромашнијих народних маса, израђиване од пролазног материјела, те зато и нестајале током векова, преостали примерци од печене земље, као и пластичне вазе у облику ципеле, јесу најближа аналогија „сандалама“ из Требеништа. Богатство и луксуз, а уједно и варварски укус сопственика најбоље показују, поред осталих предмета од скупоценог материјала и златне „сандале“. Што се тиче фигуралног

⁴⁰) *Reallexicon der Vorgeschichte* s. v. *Stiefelgefäß*, стр. 437 и даље.

⁴¹) *Ibid.*

⁴²) *Ibid.*; *Reallexicon der Vorgeschichte* s. v. *Lausitzer-kultur*.

⁴³) М. М. Васић, *Преисторијска Винча*, II, сл. 357 а, б, с.

⁴⁴) А. Оршић-Славетић, *Бубањ* (Mitt. präh. Kommission Akad. Wiss. 1940).

⁴⁵) Б. Б. Гавела, *Један прилог етничкој и хронолошкој детерминацији панонске керамике у средњем Подунављу* (Рад војвођанских музеја II, Нови Сад 1953, страна 59 и даље); Б. Б. Гавела, *Винча и Илири. Проблем илирског елемента у Винчиној култури. Панонска керамика у Винчи* (Старинар III—IV, 1955), страна 17 и даље.

⁴⁶) М. Максимова, *Les vases plastiques dans l'antiquité*, 1927, passim.

⁴⁷) *Ibid.*, страна 29.

украса на „сандали“ из VIII гроба, поуздано је да је његово значење апотропејско, као и у Хелади, те да се тиме још хтела потенцирати хтонско-апотропејска функција самих „сандала“.

Београд.

А. Цермановић.

RÉSUMÉ

A. Cermanović: LA SIGNIFICATION SYMBOLIQUE DES SANDALES D'OR DE TREBENIŠTE

Expliquant les sandales d'or de Trebenište, l'auteur concluait qu'elles avaient la signification symbolique, et qu'elles servaient comme des souliers pour les morts. À la même manière l'auteur explique le vase plastique de Vinča formé comme un soulier (de 0,8 m) et le vase de Bujanj. À même temps se pose le problème d'élément ethnique des gens de Trebenište—Bujanj—Vinča (les plus jeunes couches) — Lužice, dont les habitants sont probablement des Illyriens; de cette manière serait argumenté et pour eux l'usage de l'offrir des souliers au défunt, un coutume qui est très étendue.
